

Varsleren mot strømmen

Øystein Helmikstøl

journalist i Psykologtidsskriftet

Stadig flere varslere møter negative reaksjoner og søker hjelp. Lærer Håkon Hubred klarte seg uten piller og psykolog.

– Jeg levde i min egen lille verden og trodde at de fleste rundt meg hadde de samme grunnverdiene som meg selv. Så naiv var jeg, sier varslere Håkon Hubred (66) i dag.

Brevet

Mandag 15. september 2003 sender lærer Håkon Hubred et brev til alle ansatte ved Sentrum videregående skole i Kongsvinger der han kritiserer skolens arbeidsmiljø. Han ga også beskjed til fylkesrevisjonen om hvordan skolen disponerte sine økonomiske midler. Fylkesdirektøren svarer med en advarsel, der Hubred blir beskyldt for å fremsette udokumenterte påstander, være illojal og ha manglende samarbeidsvilje. Et år etter at han varslet, blir han sagt opp. Begrunnelsen er blant annet manglende samarbeidsvilje og manglende lojalitet. Håkon Hubred har da vært ansatt i Hedmark fylkeskommune i nær 30 år. Det blir starten på lærerens ensomme kamp mot makten og systemet for å få jobb i fylkeskommunen igjen.

– Jeg må heldigvis ha blitt født med en sterk psyke, ser jeg i dag, etter alt jeg måtte igjennom, sier Hubred.

– Urovekkende utvikling

Ifølge psykologspesialist Cecilie Thorsen har arbeidslivet hardnet enda mer til i de siste årene. Thorsen arbeider ved Jobbfast i Bergen, landets eneste behandlingssted for varslere. Der er pågangen nå så stor at de har måttet si nei til søkere fra andre helseregioner. Nå er det fire til fem måneders ventetid for søkere fra deres egen region.

– Det mest krenkende var da spørsmålene og meningene mine ble latterliggjort

– Trenden i arbeidslivet nå, som mange påpeker, er såkalt hard HR, sier Thorsen.

I slutten av september i år la forskningsstiftelsen Fafo fram en ny rapport i serien om varsling og ytring i norsk arbeidsliv. Rapporten «Varsling og ytringsfrihet i norsk arbeidsliv 2016» konkluderer med at en synkende andel arbeidstakere mener det hjelper å varsle om kritikkverdige forhold. Flere forteller at de opplever å bli møtt med sanksjoner. Utviklingen er urovekkende, fastslår Fafo.

Andelen som mottok negative reaksjoner etter at de varslet, er høyere enn Fafo noen gang tidligere har registrert: Nå sier 25 prosent at de ble møtt med bare negative eller overveiende negative reaksjoner. I tidligere undersøkelser har tallet ligget mellom åtte og 13 prosent.

En av fire er helt eller ganske enige i at de blir møtt med uvilje fra sjefen om de kommer med kritiske synspunkter på forhold på jobben. Denne andelen er signifikant høyere enn hva Fafo fant i 2014.

Fafo finner i år at arbeidstakere som har vært igjennom omorganiseringsprosesser, vurderer det interne og eksterne ytringsklimaet som dårligere enn andre. Offentlig ansatte betrakter det eksterne ytringsklimaet som dårligere enn det ansatte i privat sektor gjør.

22 prosent svarer at det er kultur for å skjule kritikkverdige forhold.

– En sak har alltid to sider. Vi får én side av saken, og tar utgangspunkt i opplevelsen til den vi møter, understreker psykologspesialist Cecilie Thorsen ved Jobbfast.

Thorsen understreker at de møter både ansatte og ledere som har opplevd varslingsaker som svært krevende, og at varslingsbegrepet i noen tilfeller kan brukes for å ramme noen.

Psykiske helseplager

Hovedsakelig viser funn fra norske arbeidsplasser at de fleste varslere ikke har blitt utsatt for negative reaksjoner alene eller mest, påpeker førsteamanuensis og psykolog Brita Bjørkelo ved Politihøgskolen.

– Men i tillegg viser prelimnære funn fra en langtidsstudie av varslere i Norge at varsling henger systematisk sammen med opplevelser av mobbing og vice versa. Det å bli utsatt for mobbing etter å ha varslet kan igjen henge sammen med å utvikle psykiske helseplager, inkludert symptomer på posttraumatisk stress, sier Bjørkelo.

Hun understreker at funn kan komme an på hvem som utgjør utvalget i studien, og hvilke kritikkverdige forhold de ansatte har sagt fra om.

NØKKELEN Ved Jobbfast i Bergen får pasientene sitt eget kontor med nøkkel de tre dagene de er til behandling. Foto: Helse Bergen

Ifølge advokat Kari Breirem, som har jobbet mye med varslerproblematikk, utsettes varsleren over tid for gjengjeldelse av subtil og til dels truende karakter.

– Min erfaring er at psykiske problemer oppstår i varierende grad, sier Breirem.

Forsker Johan Røed Steen i Fafo understreker at både norsk og internasjonal forskning har vist at det kan være belastende og ha helsemessige konsekvenser å være varsler.

Av de som ble møtt med sanksjoner, svarte 15 prosent i Fafo-undersøkelsen at de opplevde sanksjonene som så sterke at de ble sykemeldte, og 10 prosent svarte at de ble mobbet.

– De tallene er riktignok noe usikre da antallet som svarer det i undersøkelsen, ikke er så høyt at vi kan si at det ser akkurat slik ut i arbeidslivet som helhet, men det indikerer at det totalt gjelder ganske mange, sier Steen.

Krenkende

Pensjonert lærer Håkon Hubred forteller at han var langt nede da saken begynte å rulle i 2003.

– Det mest krenkende var da spørsmålene og meningene mine ble latterliggjort og stemplet som dumme og lite kloke, sier Hubred.

– Men jeg fikk aldri en psykisk knekk. Der var jeg heldig.

Ikke alle er like heldige. Nå behandler Jobbfast i Bergen 40 pasienter i året. Poliklinikken er for personer som har fått redusert helse etter konflikter, mobbing, trakassering og varsling. Halvparten av pasientene forteller at de har vært involvert i varslersaker.

Cecilie Thorsen mener Monika-saken, der etterforsker Robin Schaefer slo alarm i Bergenspolitiet, har ført til at ansatte og ledere de siste månedene har blitt mer bevisste på hva varsling er.

Thorsen har arbeidet ved Jobbfast i to og et halvt år. Før det arbeidet hun poliklinisk, og hadde også konflikt- og mobbesaker. Og hun forteller at hun jobbet med varslersaker uten at hun forsto alvoret i dem. Hun har etter hvert fått klinisk erfaring med varslerproblematikk og sier at dette handler om både organisasjonspsykologi og klinisk psykologi.

– Det er viktig å ha interesse og forståelse for hvilke krefter som er i sving både i organisasjoner og mellommenneskelig, og hvordan makt kan utøves. Og vite om den enorme kraften varslersaker kan ha, sier Thorsen.

Hun peker på at varslere er i risikozonen for mobbing. Mobbing kan føre til depresjon, angst, søvnproblemer, muskel- og skjelettproblemer og symptomer på posttraumatisk stresslidelse.

– Varslere blir ofte desillusjonerte. Deres grunnleggende virkelighetsforståelse blir rokket ved. De blir mer i beredskap og på vakt.

Trenger aksept

Klinikere som skal jobbe med varslerproblematikk, bør ifølge Cecilie Thorsen kjenne lovverket godt. I tillegg bør de vite om de psykologiske mekanismene i slike saker, mener hun.

– Mekanismene er viktigere enn diagnosene. Vi har historier med folk som går ut i bilen når de skal spise lunsjen sin. Utestengelsesmekanismen kjennes nesten livstruende.

En annen mekanisme hun påpeker, er når jobbidentiteten begynner å rakne.

– Dette tror jeg for min egen del at jeg undervurderte, før jeg møtte det på nært hold i Jobbfast.

Den behandlingen som virker, er ifølge Thorsen at folk blir hørt.

– De trenger en bekreftelse på at det er i orden å reagere. De trenger å bli møtt på en respektfull og verdig måte. Det er dette de har savnet.

Jobbfast er inspirert av aksept- og forpliktelsesterapi (ACT), en såkalt tredjegerasjons atferdsorientert kognitiv psykoterapi, der man ifølge Thorsen legger vekt på hva som er viktige verdier i livet, og betydningen av dette for veien videre.

Oppreisningen

Idrettslærer Håkon Hubred forteller at han slapp å oppsøke psykolog de årene han måtte kjempe for rettferdighet. Han prioriterte den fysiske helsen.

– Jeg tok heller ikke en eneste pille. Fastlegen ringte og lurte på hvordan jeg hadde det. Det var viktig for meg. Og støtten fra familien var god, de visste om mine sterke og svake sider.

I tillegg fikk Hubred juridisk hjelp av høyesterettsadvokat Nils Storeng. Journalist Bjørn-Frode Løvlund i Hamar Arbeiderblad begynte å skrive om saken, som førte til at det gikk politikk i den. I mai 2007 vedtok fylkestinget, mot Arbeiderpartiets stemmer, at Gerd Liv Valla-gransker Jan Fougner skulle granske Hubred-saken.

Mandag 2. juli 2007, etter fire års kamp, kom oppreisningen for Håkon Hubred: Granskingsrapporten avslørte systemsvikt i fylkeskommunen. Fougner-utvalget konkluderte med at Hubred var en varsler.

– Da følte jeg en utrolig stolthet og glede over at jeg endelig fikk rett i at jeg hadde varslet lojalt og på en riktig måte, sier Hubred.

Daværende rektor ved Sentrum videregående skole, Egil Mangnes, ønsker ikke å kommentere Hubred-saken.

Fylkesdirektør Hanne Varhaug Søberg skriver i en e-post at Hedmark fylkeskommune behandlet saken for snevert som en personalsak og ikke som en varslersak.

– Det har vi beklaget (se innlegg side 1030).

Hubred fikk økonomisk erstatning og jobb i fylkeskommunen igjen. Nå er han pensjonist, men er engasjert i andre varslersaker.

Varslerombud

– Som jeg og de fleste som har varslet har krevd i mange år nå, så må et varslerombud på plass. Et slikt ombud må selvfølgelig ha med seg et team av eksperter på blant annet arbeidsrett og psykisk helse, sier Hubred. Han får støtte fra psykologspesialist Cecilie Thorsen ved Jobbfast.

– Jeg er for varslerombud. Det er en del inhabilitet i vurderingen av varslersaker. Vi trenger en uavhengig instans som kan gi råd i konkrete saker.

Hubred-saken

- Verserte i Hedmark fra 2003 til 2007.
- Lærer Håkon Hubred kritiserte arbeidsmiljøet ved skolen.
- Hubred ble oppsagt i 2004.
- Et uavhengig granskingsutvalg ledet av Jan Fougner konkluderte i 2007 med at Hubred var en varsler.
- Læreren fikk erstatning og jobb i fylkeskommunen igjen.

- Hubred skrev i 2013 boken *Hubred-saken. Én mot alle – alle mot en* om varslersaken i Hedmark fylkeskommune.

Jobbfast og varsling

- Jobbfast ble fast etablert i 2012 og er landets eneste behandlingstilbud for varslere.
- Ligger under Yrkesmedisinsk avdeling ved Haukeland universitetssykehus i Bergen.
- Jobbfast tilbyr tre dagers utredning/behandling og en tilbakemeldingssamtale med pasient og henviser 4 uker seinere.
- På grunn av svært stor pågang er modellene nå under revidering.
- En betydelig andel av de som var sykemeldt da de var på Jobbfast, kom tilbake i arbeid innen ett år, mens det ikke gjaldt for dem som var på arbeidsavklaring.
- 87 prosent av pasientene rapporterer at Jobbfast har ført til positive endringer i deres psykiske helse.

Kilde: Rapporten Jobbfast – Status og utfordringer etter 4 års drift, Helse Bergen sept. 2016

– Varlerombud kan være fornuftig

RETTSSIKKERHET Et varlerombud kan bidra til å styrke varslernes rettssikkerhet, mener Erlend Wiborg (FrP). Foto: Stortinget/Terje Heiestad

Et varlerombud kan bidra til å styrke varslernes rettssikkerhet, men også sørge for at varslingen foregår på korrekt måte, mener Erlend Wiborg (FrP), fraksjonsleder og første nestleder i arbeids- og sosialkomiteen på Stortinget.

Da Psykologtidsskriftet i slutten av oktober spurte regjeringspartiet Høyre om varslerombud, ble vi henvist til politisk ledelse i Arbeids- og sosialdepartementet. Der svarte statssekretær Christl Kvam (H) at regjeringen i løpet av høsten vil sette ned en ekspertgruppe / et utvalg som skal gjøre en helhetlig gjennomgang av dagens regelverk og komme med forslag til tiltak for hvordan varslervernet kan styrkes ytterligere.

– Det er naturlig at spørsmålet om det bør etableres et eget varslerombud, ses på i den sammenhengen, svarer Kvam.

Skeptisk

Medlem i arbeids- og sosialkomiteen Per Olaf Lundteigen (SP) er skeptisk.

– Et varslerombud vil bli en lynavleder for den makteliten som har skapt en organisasjon, kultur og ledelse i offentlig sektor som gjør folk mer og mer redde for å si fra internt og offentlig, slik at kursen kan korrigeres ut fra et faglig standpunkt.

SP-politikeren mener derfor det trengs en offentlig diskusjon om alternativer til New Public Management i offentlig virksomhet.

Råd til psykologer som vil varsle

- 1 Du har rett og plikt til å varsle. Følg lovverket, psykologers etiske retningslinjer og samvittigheten din.
- 2 Du må varsle etter de interne retningslinjene i bedriften eller organisasjonen din.
- 3 Varsling er en risikosport. Tenk deg nøye om.
- 4 Ikke kjør saken i media.
- 5 Prøv å løse saken på lavest mulig nivå, internt i organisasjonen.
- 6 Vær nøye på å varsle i linje.
- 7 Ikke gå alene i møter.
- 8 Sørg for at alt er skriftlig: innkallinger til møter, møteagenda og referater som alle har godkjent.
- 9 Ikke opptre konflikteskalerende.
- 10 Søk støtte hos kollegaer du stoler på.

Psykologer kan også ha rollen som utøver av kritikkverdige forhold, rollen som passiv kollega, rollen som mottaker av et varsel og rollen som hjelper i varslingssaker. Alle disse rollene deler lovverk som omhandler helsepersonell og arbeidsmiljø.

Kilde: Matthiesen, S.B., & Bjørkelo, B. (2008). Sladrehand skal selv ha bank. Om «whistleblowing» i norsk arbeidsliv. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 45(3), 318–328.

GIR RÅD Rådene er samlet fra psykologspesialist Cecilie Thorsen, psykolog og førsteamanuensis Brita Bjørkelo og advokat Kari Breirem. Foto: Helse Bergen/Politihøgskolen/Advokat Hallgren